

A les acaballes de l'edat mitjana, lluny del moment en què la cultura popular patís l'investida decisiva, encara es pot contemplar la vitalitat de la cultura de base agrària, eminentment oral i que serà patrimoni de les classes subalternes durant segles. La seva expressió, davant les pors, el dolor o el desig, és un ventall de pràctiques socials denunciades i perseguides per l'oficialisme religiós. Els testimonis conservats per a Catalunya i el País Valencià són prou clars en aquest sentit. Sortilegis, encanteris, endevinalles i conjurs, dels quals han deixat empremta els registres de visites pastorals del segle XIV, són algunes d'aquestes pràctiques oficialment prohibides. Les empremtes escrites que ha llegat el rastre de la persecució tracen el camí a través del qual podem intentar aproximar-nos a la religiositat popular, al *modus* en què les classes subalternes percebien el món que els envoltava, la divinitat o "les forces del més enllà".

participen d'aquestes pràctiques. Una ampla base social, sens dubte, a la qual Vicent Ferrer presta particular atenció en els seus sermons: "...*Les dones iran-se a confessar, e diran: 'l'infant ere malalt e no havia metge, e aní al conjurador.' 'Fals', dirà lo confessor, 'pecat haveu', e elles deffendran-se que com lexàran morir l'infant més valdrie morir...*" Una recomanació òbviament desatesa, tenint en compte les múltiples dones denunciades per aplicar les seves arts i el seu saber en la guarició. Enfront del relegament de la dona en el si de l'alta cultura, en l'espai propi de la cultura popular, la dona protagonitza la conservació i l'ús dels sabers sotmesos. Sabers que alimenten les pràctiques d'aquelles dones que foren acusades de fer conjurs, "*propter infirmitatem hominum et puerorum et oculorum*", o com les que ho foren per utilitzar, entre les seves paraules-força, la "cosa" del *Pater Noster III civibus* per aconseguir sanar animals domèstics. Testimonis que exemplifiquen el

L'altre "més enllà"

A les acaballes de l'edat mitjana és possible contemplar la vitalitat d'una cultura que és patrimoni de les classes subalternes, amb pràctiques que seran denunciades i perseguides per l'oficialisme religiós.

Un text de José V. Boscà Codina.

Per començar, una primera constatació: el protagonisme indiscutible de la dona. Un protagonisme que no abraça únicament les que s'erigeixen com a intermediàries entre els simples mortals i el "més enllà", sinó que s'estén també a les que, d'una o altra manera,

que clarament s'entreu com una de les funcions principals d'aquestes pràctiques: el combat enfront de la malaltia i el dolor. Però també hi ha testimonis que assenyalen cap al que es perfila com un altre dels aspectes característics associats a les pràctiques de cultu-

En els seus sermons, Vicent Ferrer va dotar d'un especial protagonisme la dona. Enfront del relegament de la dona en el si de l'alta cultura, en l'espai propi de la cultura popular aquesta protagonitzarà la conservació i l'ús dels sabers sotmesos.

ra popular, això és, l'apropiació d'allò escrit al marge del sentit que oficialment se li atribueix a l'alta cultura. Procediments que mostren, en paraules de Roger Chartier, la tensió sempre existent entre discursos d'autoritat i voluntat rebels.

De tot això ens parla la predicació de Vicent Ferrer en el terme de València. Donant testimoni d'una realitat que al mateix temps es pretén combatre, el dominic posa de manifest la inevitable presència de Déu en les fórmules verbals utilitzades per aquestes dones, les pràctiques de les quals, esquitxades de passatges procedents del *Psalterium*, són qualificades de diabòliques: "*Fetillers dyabolics: açò són adevins e adevines, sortillers e sortilleres, qui ab versos del Psaltiri, a ab pa, ampolles o ab tallador, etc.*"

Religiositat popular. Aquest moment de trobada entre els textos d'autoritat de la religió oficial i les pràctiques pròpies de la religiositat popular descobreix el dinamisme d'aquesta última. Contràriament al que alguns han afirmat, la religiositat popular no constitueix una realitat immòbil i residual, sinó una constant adequació, en les creences i en les pràctiques, a la praxi quotidiana. Prova d'això és la marcada permeabilitat en la incorporació de nous continguts, completament al marge de la intolerància pròpia de l'oficialisme religiós. Si per a aquesta última resulta per si sola sospitosa la simple convivència entre cristians, musulmans i jueus, per a algunes dones, acusades davant la visita episcopal, no importa en canvi la font del seu saber. Per això fou denunciada una dolça, que "*fecit venir dictum sarracenum vocatum Mahomadexo, àlias lo Negret, ut provide-ret et facret fatillis*".

El *Pater Noster*, els *Versos del Psaltiri* o les tècniques endevinatòries conegudes per Mahomadeixo, tot allò a què s'atorga poder, s'aplica a la consecució del que es persegueix. Expressió, doncs, d'una religiositat profundament pragmàtica, en la qual uncs dones posen els seus "sabers" a disposició de la comunitat amb la finalitat de donar satisfacció als problemes quotidians d'a-

questa comunitat. I tot en el marc d'una visió del món de la qual sorgeix i en la qual pren cos "el grotesc", definit per M. Batjin com "la degradació, o sigui, la transferència a l'aspecte material i corporal d'allò elevat, espiritual, ideal i abstracte". No debades, com ens recorda P. Camporesi, el cos és el punt central, generatiu, de l'enciclopèdia camperola. És per això que, a més de la salut, les necessitats materials, les apetències del cos i els desitjos es troben a la base de les motivacions a què responen aquestes pràctiques. De les necessitats alimentàries als impulsos sexuals, dels problemes d'ordre conjugal a la recuperació d'un objecte perdut o furtat, els requeriments de la vida diària s'entrellacen amb les potències del "més enllà" a través d'uns "intermediaris espirituals", la legitimització dels quals sorgeix i resideix en la comunitat de la qual formen part.

De la vitalitat i abast d'aquesta religiositat prohibida sorgeix l'aparent paradoxa que es desprèn d'algunes denúncies, com la que recau sobre un eclesiàstic que "*habuit recursum ad sortilegos et divinos pro recuperatione calicum et custodie*". Aparent paradoxa que descobreix en realitat el marc cultural en el qual s'inscriu el baix clergat rural, que pel seu origen o extracció social, així com per la inoperància dels mecanismes d'adoctrinament als quals podia veure's subjecte, se situa en l'àmbit cultural de les classes subalternes.

Enfront d'aquestes pràctiques de la religiositat popular, i concretament en relació amb els sortilegis, endevinament i conjurs, les autoritats eclesiàstiques locals, atenent a les seves actuacions concretes, no mostren signes d'excessiva bel·ligerància.

Un nou poder. Tanmateix, les classes dominants urbanes comencen a desenvolupar noves estratègies de poder en què l'adoctrinament de les masses ocupa un lloc destacable. Per dur-ho a terme compten amb la imprescindible ajuda dels que ben bé poden ser classificats com "especialistes de la paraula". En efecte, franciscans i dominics protagonitzen la participació eclesiàstica en aquesta política de domesti-

cació promoguda per les autoritats urbanes. Així, hi destinen una part important del pressupost municipal, el consell de ciutats com València o Gandia requereix els serveis d'aquests especialistes per dur a terme la seva política d'adoctrinament i control social. Una política desenvolupada, fonamentalment, en dos fronts d'actuació: la predicació i les representacions moralitzants.

Es dediquen ardents sermons al recurs usual de les pràctiques endevinatòries, a les dones de les quals se sol·licitava la guarició d'un fill o un conjur per lligar la voluntat de l'ésser amat. D'aquesta manera, increpant la passivitat del clergat secular i en un to de bel·ligerància extrema, aquest predicador per excel·lència, Vicent Ferrer, no dubta a afirmar, tal com ja s'ha apuntat, la complicitat amb el diable de tots els que participen, d'una o altra manera, en sortilegis, endevinaments, conjurs o encanteris. Tots aquests que blasfemen, que presten honors divins al diable, faran pagar a justos per pecadors, atès que fams i pestes no seran més que la conseqüència de la ira divina davant de tanta iniquitat. Recurs a la por, a l'amenaça de mals tan coneguts com temuts. Es posen així les bases d'un combat que es dilatarà en el temps i que culminarà amb la pràctica exterminació de la cultura camperola. Segons Francesc Eiximenis, un combat imprescindible per al bon ordre dels assumptes eclesiàstics, però igualment necessari per al bon funcionament de la comunitat. Els *"rectors de la cosa pública"* no poden permetre que es mantinguin a la comunitat persones que posen en perill l'estabilitat dels matrimonis —*"radical fonament de la cosa pública"*— mitjançant l'ús de malefícis o procediments de fatilleria que torcen la voluntat d'homes i dones. La solució que es destaca és radical: l'expulsió, l'aïllament d'aquests enemics de la cosa pública.

Però, a pesar de l'extremisme d'aquestes actuacions i propostes, no deixa de ser significatiu que els mateixos procediments emprats en el combat, la predicació i les representacions moralitzants hagen de recórrer a un ritual expressiu, a una simbologia més pròxi-

ma a la cultura popular que a l'alta cultura: la qual cosa ben bé pot ser interpretada com un signe més de quina és la correlació de forces en conflicte. Certament, vitalitat de la cultura popular, si bé, no cal dubtar-ho, la lluita havia començat ja a l'interior d'aquelles ciutats la governabilitat de les quals generava noves estratègies de poder. Delimitar-ne els contorns i precisar-ne l'evolució històrica pot contribuir a un major coneixement de les formes a través de les quals s'exerceix el poder.

Vicent Ferrer no dubta a apuntar la complicitat amb el diable de tots els que participen, d'una o una altra manera, en sortilegis, endevinaments, conjurs o encanteris. Tots aquests que blasfemen, que presten honors divins al diable, faran pagar a justos per pecadors, atès que fam i pestes seran conseqüència de la ira divina davant tanta iniquitat.